

בענין ירושת הבעל / אברהם אורן

הרמב"ם (פרק י"ב הל' א') כותב:

"כשנושא אדם אשה בין בתולה בין בעולה בין גדולה בין קטנה, אחת בת ישראל ואחת הגיורת או המשוחררת יתחייב לה בעשרה דברים ויזכה בארבעה דברים".

בהמשך (בהל' ג) הוא מפרט:

"והארבעה שזוכה בהן כולם מדברי סופרים ואלו הן: להיות מעשה ידיה שלו, ולהיות מציאתה שלו, ושיהיה אוכל כל פירות נכסיה בחייה, ואם מתה בחייו יירשנה, והוא קודם לכל אדם בירושה".

מאמר זה עוסק בירושת הבעל ואתמקד בו במספר נקודות:

- א. מקור דין ירושת הבעל.
- ב. אופי דין זה.
- ג. נפקא-מינות שונות הנובעות מאופיו.

א. מקור הדין:

במשנה ב"ב (קח.) איתא:

"...והאיש את אשתו ובני אחיות נוחלין ולא מנחילין האשה את בניה

והאשה את בעלה ואחי האם מנחילין ולא נוחלין..." (1)

(1) הגמרא שם (קיד:) מתיחסת לבעיה שלכאורה יש כאן כפילות.

הגמרא (שם קיא:): מביאה מספר לימודים מהם ניתן ללמוד שהבעל יורש את אשתו:

(א) הגמרא מביאה ברייתא האומרת:

"ת"ר 'שארן' (2) זו אשתו מלמד שהבעל יורש את אשתו יכול אף היא תירשנו ת"ל 'וירש אותה' הוא יורש אותה ואין היא יורשת אותו" הגמרא שם מקשה שמפסט הפסוק משמע להיפך, שהאשה יורשת את הבעל, ומביאה היא שתי תשובות:

אביל - יש לדרוש את הפסוק כאילו כתוב "ונתתם את נחלתו לקרוב אליו שארו וירש אותה".

רבא - יש לדרוש את הפסוק כאילו כתוב "ונתתם את נחלת שארו לו".
(ב) ר' עקיבא לומד מ"וירש אותה" שהבעל יורש את אשתו.

(ג) ר' ישמעאל לומד מהפסוק - "וכל בת יורשת נחלה...לאחד ממשפחת מטה אביה תהיה לאשה למען ירשו בני ישראל איש נחלת אבותיו" (3) - שהבעל יורש את אשתו. ר' ישמעאל מסביר שזו הסיבה שהתורה הקפידה שאשה יורשת תנשא דוקא לאחד ממשפחת מטה אביה, כדי שהנחלה לא תעבור ממטה למטה, במות האשה.

מהלימודים האלו ניתן להסיק שירשת הבעל דאורייתא אד למעשה נחלקו בזה תנאים.

במשנה בכורות (נ"ב): איתא:

"ואלו שאין חוזרים ביובל: הבכורה והיורש את אשתו...דברי ר"מ...ר."

(2) במדבר כז: "ואם אין אחים לאביו ונתתם את נחלתו לשארו הקרוב אליו ממשפחתו וירש אותה..."

(3) במדבר ל"ו, ח.

אלעזר אומר כולם חוזרים ביובל. ר' יוחנן בן ברוקה אומר היורש את אשתו יחזיר לבני משפחה וינכה להם את הדמים"
 הגמרא שם מסבירה שלר"מ ירושת הבעל דאורייתא ולכן אין הירושה חוזרת ביובל (4). לעומת זאת, לר"א ירושת הבעל דרבנן ו"הני כולהו מתנה נינהו" ולכן היא חוזרת ביובל.
 בדעת ר' יוחנן בן ברוקה מסבירה הגמרא שירושת הבעל דאורייתא, ועקרונית לא יחזור ביובל, כר"מ, אלא שכאן מדובר שירש בית קברות ולכן יחזיר משום פגם משפחה.

בפסק ההלכה נחלקו הראשונים:

הרמב"ם (הלכות נחלות פרק א' הלכה ח') פוסק:

"האשה אינה יורשת בעלה כלל והבעל יורש את כל נכסי אשתו מדברי סופרים והוא קודם לכל בירושתה".

ה"כסף משנה" במקום מעיר שאפשר היה לומר שהרמב"ם סובר שירושת הבעל דאורייתא ובכותבו "מדברי סופרים" הולך הוא לשיטתו שכל שאינו מפורש בתורה נקרא "דברי סופרים" אך בהלכות נחלות פרק ו' הל' ח' מוכח שהרמב"ם סובר שירושת הבעל מדרבנן, כי כותב הוא שם:

"ירושת הבעל אע"פ שהיא מדבריהם עשו חזוק לדבריהם כשל תורה" (5)
 הראב"ד (הלכות אישות פרק י"ב הל' ג') משיג על הרמב"ם וכותב שירושת הבעל דבר תורה.

(4) רש"י במקום מציין שר"מ מסיק את דינו מהפסוק: "לשאר הקרוב אליו ממשפחתו וירש אותה".

(5) וכך משמע גם ברמב"ם פ"ב הל' ג' (הובא בתחילת המאמר) וכן בהלכות שמיטה ויובל פרק י"א הלכה כ"א.

ראינו שהגמרא מבליאה נפקא מינה בין השיטה שירושת הבעל דאורייתא לשיטה שהיא מדרבנן בשאלה אם ירושת הבעל חוזרת ביובל או לא, שלר"מ אינה חוזרת ביובל ולר"א כן. השאלה הנשאלת היא מדוע תלויים הדברים זה בזה? כדי לבאר זאת יש לנסות להבין מהו אופי דין ירושת הבעל.

ב. אופי הדין:

אם ירושת הבעל דאורייתא, לכאורה נראה שהיא ירושה כשאר ירושות קרובים, וממילא ברור שאין הירושה שלו חוזרת ביובל. להבנה זו יש סיוע מהגמרא ב"ב (קיא:), בין אם אומרים שירושת הבעל נלמדת מ"ונתתם את נחלתו לשארו הקרוב אליו" (הן לפי הסבר אביו והן לפי הסבר רבא), ובין אם אומרים כרבלי עקיבא שם שנלמד מ"וירש אותה" כי לפי שני הלימודים האלו ירושת הבעל כלולה בפרשת הנחלות של שאר קרובים (6).

לעומת זאת, אם ירושת הבעל היא מדרבנן ניתן להבין שאינה קשורה לדין הכללי של ירושה, אלא שזוהי זכות, שחכמים תיקנו לבעל, הנושאת אופי של מתנה או קניין ולכן היא חוזרת ביובל.

ההבנה הזו עולה בצורה די מפורשת מדברי ר' אלעזר עצמו, האומר: "והני כולהו מתנה נינהו", ובדבריו כולל הוא כנראה גם את ירושת הבעל. העלינו אם כן שתי אפשרויות בהבנת אופי דין ירושת הבעל:

- א. ירושה במתכונת דומה לשאר הירושות, כלומר מדין קורבה.
- ב. ירושה במתכונת של מתנה או קניין השונה באופיה משאר ירושות.

(6) לתכן שלזה רמז רש"י כשהסביר שלר"מ נלמדת ירושת הבעל מהפסוק: "לשארו הקרוב אליו ממשפחתו וירש אותה".

הבנה נוספת באופי דין ירושת הבעל עולה בתוספות (ב"ב קיג. ד"ה "מתה").

הגמרא (שם) מביאה כמקור לדין שאין הבעל יורש את אשתו בראוי כבמוחזק את הפסוק ביהושע: "ואלעזר בן אהרן מת ויקברו אותו בגבעת פנחס בנו" (7). ולומדת הגמרא:

"מנין לפנחס שלא היה לו לאלעזר? מלמד שנשא אלעזר אשה ומתה בחיי מורישיה ומתו מורישיה וירשה פנחס".

מכאן משמע שאין הבעל יורש את אשתו בראוי ולכן לא ירש אלעזר את הגבעה.

תוספות שואלים, בעקבות דין זה, מנין לנו שבעל קודם לבן בירושה (8) והם מתרצים:

"כיון שהבעל אינו יורש מחמת קורבה אלא מחמת שאירות שהן חשובים כבשר אחד, אם כן, כמו שהוא קודם לשאר קרובים כך הוא קודם לבן...".
לכאורה משמע מתוספות שאפילו אם סוברים שירושת הבעל דאורייתא אין הבעל יורש מחמת קורבה (9). אם אומרים כך, אז בפשטות גם לפי ההסבר הזה דין ירושת הבעל נלמד מ"ונתתם את נחלתו לשארו הקרוב אליו ממשפחתו וירש אותה".

לשיטת תוספות מובן, מדוע למרות שירושת הבעל מופיעה אחרונה בסדר

(7) יהשע כ"ד, ל"ג

(8) שהרי הבן יורש גם נכסים ראויים ואם כן רואים שהוא עדיף על הבעל.

(9) ואכן בב"ב (קנח. תוד"ה "ובית הלל") מוכח שדבריהם אמורים גם למאן דאמר ירושת הבעל דאורייתא.

היורשים, בכל זאת הבעל קודם לכולם ביירושה (10). כי באמת ירושתו נובעת מדין אחר לחלוטין - מדין שארות שנחשבים כבשר אחד (11).
 אנסה בהמשך לבחון את שלושת האפשרויות האלה.
 הגמרא בב"ב (קיד:) לומדת שכמו שאין הבעל יורש את אשתו בקבר כך אין הבן יורש את אימו בקבר להנחיל לאחים מן האב.
 תוספות שם (ד"ה "מה") שואלים: "מדוע פשיטא לגמרא טפי בבעל מבבן שאינו יורש בקבר?" - יש על כך בתוספות שלושה תירווצים:
 א. ריב"ם מפרש שהשאירות פוקעת על-ידי מיתה כמו על-ידי גירושין. ממילא, היות שכל הסיבה שבעל יורש את אשתו היא בגלל שהיא שארו, אחרי מיתתו לא שייך שיירשנה (12).

ב. ר"י חולק ואומר שהשאירות אינה פוקעת אחרי המיתה (13), ואת ההבדל בין בעל ליורש רגיל הוא מסביר באומרו שיורש רגיל יורש בקבר להנחיל לקרובים רק על-ידי משמוש (14) הנלמד מ"ובן אין לו" (15). אך הבעל,

(10) סדר הקדימות בשאר היורשים הוא הסדר בפרשה כדאיתא בב"ב (קט.) "הקרוב -קרוב קרוב קודם".

(11) כך משמע גם ברשב"ם (ב"ב קיא: ד"ה "והאיש יורש את אשתו") שאומר: "והאיש יורש את אשתו אפילו היכא דאיכא בן שהרי הבעל אינו קרוב לה כשאר קרובים שלה. שקרובים לה ממשפחתה ואפילו הכי אמרינן שהוא יורש את אשתו הלכך ודאי לקדם כל קרובים שלה הוא דאמרינן דבעל יורש ולא הם".
 (12) ביבמות (נה: תוד"ה "לאחר מיתה") מובאת רק הדעה הזו בסתם.
 (13) הוא חולק על ריב"ם בהבנת הגמרא ביבמות (נה:).

(14) פירוש המושג "משמוש" הוא שאם היורש הישיר מת לפני מורישו, היירושה ממשמת ועוברת ליורשו של היורש. למשל: אם מת בן בחיי אביו ואחר כך מת

היות שאיננו יורש מחמת קורבה לא שייך בו משמוש.

ג. הרשב"א מסביר שההבדל נלמד מהעובדה שאין הבעל יורש בראוי כבמוחזק. הוא מסביר שהסיבה לכך היא שאחרי המיתה השאירות נחלשת, ולא ניתן לרשת מכוחה, למרות שלא פקעה. הוא הדין כאשר הבעל מת, שאיננו יכול לרשת בקבר את נכסי אשתו.

ההבנה הפשוטה ביותר בהסבר המחלוקת היא שלפי שלושתם ירושת הבעל מדין שאירות ומחלוקתם היא לגבי אותה שאירות, אם פוקעת היא אחרי מיתה, כדעת ריב"ם, או שלמרות שאינה פוקעת לא ניתן לרשת בקבר בגלל סיבה אחרת; או בגלל שדין משמוש לא קיים בבעל כדעת ר"י, או בגלל שהשאירות נחלשת כדעת הרשב"א.

אך ניתן להבין אחרת את דעת הרשב"א, ולומר שהוא חולק על ריב"ם ור"י בהבנת אופי דין ירושת הבעל, וסובר שירושת הבעל היא מדין קרוב. ממילא, דין משמוש שייך גם בבעל. לכן, היו זקוקים לפסוק ביהושע כדי שיגלה לנו שהקורבה נחלשת אחרי המיתה (16).

לכאורה נפקא מינה שיכולה לעלות בין ההבנות השונות בדין ירושה היא בשאלה מאימתי הבעל יורש את אשתו. אם ירושת הבעל היא מדין קורבה או מדין שאירות ברור שלא יוכל לרשת אותה לפני שנשאת, כי לפי שתי האפשרויות האלה הירושה נובעת מהקשר שבין הבעל לאשה, הנוצר רק בשעת

האב הירושה עוברת אל בניו של הבן מדין משמוש [ויעוין עוד בב"ב (קטו.-קטו:)].

(15) במדבר כ"ז, ח'

(16) את ההבנה הזו בדעת הרשב"א מעלה מו"ז מרן הגאון הרב משה פיינשטיין שליט"א בספרו "דברות משה" על מסכת ב"ק (ח"ב סימן ס"א).

הנשואין. לעומת זאת, אם ירושת הבעל היא מדין קנין ומדרבנן יתכן שיוכל לרשת אותה כבר לפני הנישואין (וכפי שיובהר להלן).

במשנה בכתובות (מח:): איתא:

"מסר האב לשלוחי הבעל הרי היא ברשות הבעל"

בגמרא שם נחלקו אמוראים לענין מה נחשבת היא ברשות הבעל.

רב אומר שמסירתה לכל חוץ מתרומה ור' אסי אומר שאף לתרומה. בהמשך מסביר רב שלפי ר' אסי ניתן לומר שהמסירה נחשבת ככניסה לחופה ואם כן אם גם רב סובר כך לא ניתן להסיק מדבריהם שום דבר לענינינו.

שמואל, לעומת זאת, אומר שהמסירה מועילה לירושתה. לפי פשט דברי שמואל כונתו אך ורק לירושה ולא לשאר דברים (17) ואם כן מוכח לדעתו, שהמסירה אינה כחופה (18), ובכל זאת אחרי המסירה הבעל כבר יכול לרשת את אשתו. לכאורה, ניתן להוכיח מכאן שלפי דעתו ירושת הבעל היא מדרבנן - מדין קנין, והם תיקנו שיוכל לרשת משעת מסירה. אלא שהבנה זו תלויה בביאור המונח "ירושה" המוזכר בגמרא. רש"י (ד"ה "שמואל אמר") מדגיש שמדובר בנדונייתה וזה לשונו:

"שמואל אמר לירושתה הוא דמהניא מסירה שאם מתה בדרך בעל יורש

נדונייתה ... " (19)

(17) ולא כתוספות על אתר (ד"ה "ושמואל"), האומרים שלשמואל מסירתה מועילה לכל חוץ מתרומה.

(18) עיין מאמר "דיני ארוסה בשלביה השונים" עמ' 249-253 שמאריך בביאור משמעות המסירה לשלוחי הבעל - המערכת.

(19) כך גם משמע מהמשך הגמרא, המשווה את דברי ריש לקיש האומר שהיא ברשות הבעל לכתובתה עם דברי שמואל.

לפי דבריו אין שום הוכחה לעניינינו כי ניתן לומר שהנדוניה היא מתנה מהאב לבעל ודינה שונה מדינם של שאר הנכסים (20) (21).

לעומת זאת, ברמב"ם (פרק כ"ב הל' א, ב) משמע שמדובר בכל דין ירושה ולא דוקא בירושת הנדוניה וזו לשונו:

"הבעל קודם לכל אדם בירושת אשתו. ומאימתי יזכה בירושתה, משתצא מרשות אביה ואע"פ שעדיין לא נכנסה לחופה, הואיל ונעשית ברשות בעלה ירשנה. כיצד, האשה שנתארסה ומסרה אביה לבעלה או לשלוחי בעלה, או מסרוה שלוחי האב לבעלה או לשלוחי בעלה, ומתה בדרך קודם שתכנס לחופה, אע"פ שכתובתה עדיין בבית אביה בעלה יורשה".

מדבריו משמע שירושת הבעל היא מדין קניין, כי אינו מצריך שהאשה תהיה שארו של הבעל, אלא מספיק שתהיה ברשותו (22).

לפי שלושת ההבנות באופי דין ירושת הבעל, יש לבדוק אם קיימים הבדלים בין ירושת הבעל לירושת שאר קרובים. ואם ישנם, יש לנסות להסביר אותם לפי כל אחת מהשיטות. ואכן, אנו מוצאים מספר הבדלים בין ירושת הבעל לירושת שאר קרובים:

א. כפי שראינו לעיל, אין הבעל יורש בראוי כבמוחזק לעומת שאר קרובים היורשים בראוי כבמוחזק.

ב. הגמרא מניחה בפשטות שאין הבעל יורש בקבר (להעביר את נכסי אשתו, שמתה אחריו, ליורשיו), לעומת שאר יורשים שיורשים בקבר (חוץ מבן בנכסי

(20) כך מסביר מו"ז מרן הגאון שליט"א (שם).

(21) עיין ברש"י דף קא. ד"ה מה שבפניה, שמחזק הבנה זו - המערכת.

(22) לפי זה הרמב"ם לשיטתו שהרי פוסק שירושת הבעל מדרבנן, ולפי האמור לעיל פירוש דבריו הוא שהירושה מדין קניין.

אימו להנחיל לאחיו מן האב, שדינו נלמד מהבעל (23)).

להבנה שירושת הבעל מדרבנן ומדין קניין, ניתן להסביר שתקנת חכמים היתה שהבעל יקבל אך ורק את הנכסים שהאשה מוחזקת בהם בשעת מיתתה ולא נכסים שיפלו לה אחרי מיתתה (24), ושהבעל יידש רק בחייו ולא אחרי מותו. לשיטה שהירושה מדין שאירות ניתן להסביר את שני הדינים באופנים הבאים:

1. השאירות פוקעת אחרי מיתה (כדעת הרשב"ם) ולכן לא ניתן לרשת את הנכסים הראויים ואין הבעל יכול לרשת בקבר (25).

2. מהפסוק בענין קבורת אלעזר הכהן למדים שהשאירות נחלשת אחרי מיתה, ולכן לא ניתן לרשת את הנכסים הראויים ולא ניתן לרשת בקבר (כדעת הרשב"א אם מסבירים שגם הוא סובר שירושת הבעל היא מדין שאירות).

את הדין שאין הבעל יורש בקבר ניתן להסביר באופן נוסף - שדין משמוש נחלה נאמר רק בירושת קרובים והאפשרות לרשת בקבר תלויה במישמוש (כדעת ר"י).

להבנה שירושת הבעל מדין קורבה ניתן להסביר שהקורבה נפגמת אחרי המיתה ולכן אין הבעל יכול לרשת בקבר (כהבנת הרשב"א אם מסבירים שסובר שירושת הבעל מדין קורבה). אם כך גם למי שסובר שהירושה מדין קורבה יש הבדל

(23) המכנה המשותף ביניהם מוסבר ב"יד רמה" (ב"ב קיד: ד"ה "והא").

(24) לפי הסבר זה צריך לפרש שהפסוק בענין קבורת אלעזר בן אהרן הכהן המובא בב"ב (קיג.) הוא אסמכתא בעלמא כי מדאורייתא ברור שאלעזר לא היה צריך לרשת, היות שירושת הבעל מדרבנן.

(25) לפי הסבר זה יתכן שמהפסוק בענין קבורת אלעזר הכהן למדים שהשאירות פוקעת אם כי יתכן שהפסוק מהוה רק סיוע לדין.

מסוים בין ירושת הבעל לירושת שאר קרובים שהרי הקורבה בין שאר הקרובים אינה נפגמת אחרי המיתה (26).

ג. במספר מקומות משמע שלכל היורשים אין שום זכות בירושה מחיים, ושלבעל, לעומת זאת, יש זכות בירושה מחיים.

בב"ב (קנח:) במקרה במשנה שנפל הבית עליו ועל אימו מתעוררת השאלה מי מת קודם וממילא מי היורש, ונוקט שם ר' עקיבא לשון סתמית - ש"הנכסים בחזקתם".

בגמרא שם נחלקו האמוראים בשאלה: "נכסים בחזקת מי?" ר' אילא אומר שהנכסים בחזקת יורשי האם ור' זירא אומר שהם בחזקת יורשי הבן. הרשב"ם מסביר את המחלוקת שלר' אילא יורשי האם יורשים היות שלאחר שמת בעלה היה כל ממונה בחזקתה, וממילא היה בחזקת שבט אביה כל היא מתייחסת אחר שבט אביה. לעומת זאת, לר' זירא יורשי הבן יורשים היות שמשמת בעלה היה בנה ראוי לירושה קודם לכל קרוביה מצד אביה. בפשטות, ניתן להסביר את מחלוקתם שלר' אילא יש לשבט האם זכות בנכסים מחיים, ואילו לר' זירא יש לבן זכות בנכסים מחיים.

הגמרא בהמשך אומרת שר' זירא חזר בו וקם בשיטת ר' אילא (27). לפי זה יוצא שלכולי עלמא אין לבן זכות בנכסי אימו מחיים וזו הסיבה שיורשי האם

(26) הקורבה בין שאר היורשים נובעת מקורבת דם טבעית ולכן אינה נפגמת לעומת זאת, הקורבה בין בעל לאשתו נוצרה על-ידי מעשה הנישואין ולכן סביר שתיפגם אחרי המיתה שמנתקת את קשרי הנישואין.

(27) אמנם לפי הגירסא אצלינו בגמרא רבה קם בשיטת ר' זירא כך שלפי דעתו ניתן להגיד שיש לבן זכיה בירושה מחיים אך הרשב"ם ור"ח אינם גורסים זאת.

יורשים (28).

כך גם משמע בב"ב (קנט.):

"איתמר, בן שמכר בנכסי אביו בחייו ומת, בנו מוציא מיד הלקוחות, וזו היא שקשה בדיני ממונות ולימרו ליה אביך מזבין ואת מפיק" (29).

מסביר ה"יד רמה" (בד"ה "שלחו מתם") שהסיבה שהנכד יכול להוציא את הנכסים מן הלקוחות היא:

"דכיון דההיא שעתא דזבין הבן מידי דלאו דיליה זבין אע"ג דנפלו ליה בתר הכי בירושה מאביו, לא מיבעיא בריה דיכיל לאפוקי מלוקח אלא אפילו איהו גופיה מצי מפיק דמעיקרא לא קננהו לוקח להנהו נכסי, וכל שכן היכא דמית הבן בחייו האב ואחר כך מת האב ולא אתו לידי דבן" משמע מדבריו שכל זמן שלא נפלה הירושה לידו של היורש, אין לו בה שום זכות ולכן בנו יכול להוציא מיד הלקוחות ללא דמים. ואפילו המוכר עצמו אם יירש בפועל יוכל להוציא מהלקוחות את מה שמכר להם קודם הירושה. (אמנם במקרה כזה - אומר ה"יד רמה" - יצטרך להחזיר להם דמים, אך לא בגלל שהמכר תקף כי אם כן לא היה יכול להוציא מידם כלל, אלא בגלל ששילמו לו ולא קיבלו תמורה).

לעומת זאת, משמע שלבעל יש זכות בירושה מחיים.

במסכת מכות (ג.) איתא במשנה:

"מעידים אנו את איש פלוני-שגירש את אשתו ולא נתן לה כתובתה, והלא

(28) כך מסביר מו"ז מרן הגאון שליט"א (שם).

(29) כלומר אם הבן מכר בנכסי אביו בחייו ומת ואחר כך מת אביו הנכד יכול להוציא את הנכסים האלו מיד הקונים.

בין היום ובין למחר סופו ליתן לה כתובתה, אומדין כמה אדם רוצה ליתן בכתובתה של זו שאם נתאלמנה או נתגרשה ואם מתה ירשנה בעלה". בגמרא שם, נחלקו כיצד שמים את הממון, שעל אותם עדים שנמצאו זוממים, לשלם לבעל ולאשה. ר' חסדא אומר שם ש"שמין בבעל". בהסבר דבריו אומר רש"י ששמין את ערכה של זכות ספיקו של הבעל, שאם תמות בחייו ירשנה, ועל העדים לשלם ממון זה לבעל.

משמע שיש לבעל זכות מחיים בירושה (30) ואם מכר לפני שמתה מכרו קיים. כך משמע גם ב"יד רמה" ב"ב (קיד: ד"ה "והא דתנן") האומר שירושת הבעל היא מחמת אישות: "וכיון דמת הבעל בחייו אשתו קנתה האשה עצמה לגמרי ונתרוקנה לה הרשות בנכסיה ופקעה לה ירושת הבעל לגמרי" כלומר שגם לבעל היתה זכות מסוימת בנכסים בחייו (31).

אלא שהבדל זה, בין ירושת הבעל לירושת שאר קרובים, עדיין צריך בירור. במסכת כתובות (פג.) במשנה, נחלקו תנא קמא ורשב"ג. לדעת תנא קמא אם כתב הבעל לאשתו שאין לו דין ודברים בנכסיה, ובפירותיהם ובפירי פירותיהם בחייה ובמותה, אינו אוכל פירות בחייה ואם מתה אינו יורשה. רשב"ג חולק ואומר שאם מתה ירשנה, מפני שמתנה על מה שכתוב בתורה וכל המתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל.

הגמרא שם מעמידה את המחלוקת בכתב לה בעודה ארוסה וכו' כהנא הסובר

(30) הוכחה זו הביא מו"ז מרן הגאון שליט"א בספרו "דברות משה" על מס' ב"ק ח"ב סימן ס"א.

(31) לפי ריב"ס הסובר שהשאירות פוקעת אחרי מיתה משמע שהאפשרות של הבעל לרשת את אשתו מבוססת על העובדה שהוא זכה בנכסים מחיים כי אחרת לא היה יורש גם אחרי מיתה.

ש"נחלה הבאה לאדם ממקום אחר אדם מתנה עליה שלא לירשנה" וכרבא הסובר שהאומר אי אפשר בתקנת חכמים כגון זו שומעין לו.

הגמרא מסבירה שבנשואה לא מועילה הסתלקות היות שלפי אביי ידו כידה ולפי רבא ידו עדיפה מידה.

מהגמרא יוצא שלתנא קמא אם כתב לה בעודה ארוסה יועיל התנאי, ואם כתב לה אחרי הנישואין לא יועיל. לפי רשב"ג לא יועיל התנאי אפילו אם כתב לה בעודה ארוסה וגם אז לרשנה.

הראשונים נחלקו בהבנת הסוגיא. לכאורה מפשט הסוגיא משמע שלת"ק ירושת הבעל מדרבנן, כי הסיבה שיכול להסתלק מנכסיה בעודה ארוסה היא ש"האומר אי אפשר בתקנת חכמים כגון זו שומעין לו".

רש"י על אתר מבין שבזה חלוקים ת"ק ורשב"ג. כלומר, שרשב"ג סובר שירושת הבעל דאורייתא ואילו לתנא קמא היא מדרבנן, וכלשונו שם (בד"ה "ממקום אחר"): "שאינה ירושת אבותיו אלא ע"י מעשיו תבא לו כגון נחלת אשתו הבאה לו ע"י נישואין שלו דהואיל ומשום תקנתא דידיה תקון רבנן והוא בא למחול עליה מוחל וכדרב הונא".

ניתן להסביר זאת על פי מה שנאמר לעיל שאם ירושת הבעל מדאורייתא יתכן שיורש הוא כשאר קרובים ולכן לא ניתן להסתלק ממנה, כפי שיורש אינו יכול להסתלק מירושתו. לעומת זאת, אם ירושתו מדרבנן ניתן לומר שהיא מדין קנין, ולכן כל זמן שלא זכה בנכסים, יכול הבעל להסתלק מהם בלשון "דין ודברים אין לי בנכסיך וכו'", אך לאחר הנישואין, היות שיש לו זכות בנכסים, אינו יכול להסתלק מהם. גם התוספות רי"ד על אתר מעמיד את דברי תנא קמא רק אליבא דמאן דאמר ירושת הבעל מדרבנן, אך למאן דאמר שהיא מדאורייתא אומר הוא שאין הבעל יכול להתנות אפילו בעודה ארוסה היות

שהוא כאומר מה שאירש מאבא מחול לו שלא אמר כלום (32).
 לעומתם, הרמב"ן בחידושו על אתר (ד"ה גמרא) ובמלחמות (מב. באלפס),
 הרשב"א בחידושו (ד"ה אמרי) והר"ן על הר"ף (מא. באלפס. ד"ה בכותב
 לה), מסבירים שדעת תנא קמא היא גם אליבא דמאן דאמר שירושת הבעל
 מדאורייתא (33). להבנתם, ההבדל בין ארוסה לנשואה הוא שבעודה ארוסה אין
 לבעל עדיין שום זכות בנכסי האשה, ולכן הוא יכול להסתלק מהם, אך בנשואה
 דין הבעל כדין שאר יורשים. כמו שבשאר יורשים לא מועילה הסתלקות
 מהנכסים, אלא זקוקים הם ללשון מתנה או מכר, בגלל שיש להם זכיה בנכסים
 מחיים, כך הדין גם בבעל.

מההשוואה שעורכים הראשונים האלו בין ירושת הבעל לירושת שאר קרובים,
 משמע, לכאורה, שירושת הבעל היא מדין קורבה. וכן משמע מדבריהם שגם לבעל
 וגם לשאר יורשים יש זכות בנכסים מחיים, דבר הסותר את טענתי הקודמת -
 שאין לשאר יורשים זכות בנכסים מחיים.

היה ניתן אולי לומר שלפי הסוברים שירושת הבעל מדין קנין או מדין
 שאירות, אכן יש הבדל בין ירושת הבעל לירושת שאר קרובים בזכות שיש להם
 בנכסים מחיים, ולפי הסוברים שירושת הבעל מדין קורבה אין הבדל ביניהם.
 אלא שתירוץ זה קשה כי המסקנה המתבקשת היא שלמאן דאמר שהירושה מדין
 קורבה - אם מסבירים את הסוגיא בכתובות (פג.). כרמב"ן, כרשב"א וכו"ן -
 הסוגיה הזו חולקת על סוגיות אחרות מהן משמע שאין לשאר יורשים זכות

(32) ומוכח מדבריו שסובר שלמ"ד ירושת הבעל דאורייתא ירושתו היא מדין
 קורבה כי הוא משהו את הבעל לשאר קרובים.

(33) ויעוין שם איך הם מלישבין זאת עם לשון הגמרא.

בנכסים מחיים (34).

מו"ז מרן הגאון שליט"א (35) מסביר אחרת בדעת אותם ראשונים, שאין הכונה שיש ליורשים זכות ממשית בנכסים מחיים אלא היות שראויים הם לרשת ללא כל פעולה מצידם, מונע הדבר מהם את האפשרות להסתלק מהנכסים, ולענין זה בלבד נחשב שיש להם זכות בירושה. ממילא ברורה ההשואה שעורכים אותם ראשונים, בין הבעל לשאר יורשים, כי גם הבעל ראוי לרשת ללא פעולה נוספת מצידו (לפי זה, בעודה ארוסה, הבעל יכול להסתלק היות שאינו ראוי ליורשה ללא מעשה מצידו כי צריך לשאת אותה לאשה).

אם מסבירים כך, לא ניתן להוכיח מהו אופי דין ירושת הבעל לפי אותם ראשונים (36).

אלא שעדיין צריך להבין את ההבדל הקיים בין ירושת הבעל לירושת שאר קרובים (שלבעל יש זכות בנכסים מחיים ולשאר יורשים לא) לפי מאן דאמר שירושת הבעל מדין קורבה. ניתן להסביר שזכותו של הבעל בנכסים מחיים נובעת מדין נפרד שאינו קשור לירושתו: הגמרא (ב"ב קלט.) אומרת שבאושא התקינו שהאשה שמכרה בנכסי מלוג בחי בעלה ומתה הבעל מוציא מיד הלקוחות.

34) אמנם ניתן ליישב את סוגיתנו עם הגמרא ב"ב (קנח:) אם נסביר כגירסא המופיעה אצלנו בגמרא שרבה קם בשיטת ר' זירא והוא סובר שיש לבן זכות בנכסים מחיים אך עדיין קשה מב"ב (קנט.) בסוגיא של "בן שמכר בנכסי אביו בחי אביו".

35) ב"דברות משה" ב"ק ח"ב סימן ס"א.

36) מובן שלאותם ראשונים האפשרות להסתלק מהנכסים אינה תלויה בשאלה אם ירושת הבעל דאורייתא או דרבנן, ולכן חילוקם אינו נוגע בשאלה זו.

ר' אשי מסביר שם: "בעל שויוהו רבנן כירוש ושויוהו רבנן כלוקח והיכא דטבא ליה עבדו ליה".

תוספות (שם ד"ה "גבי יובל") מסבירים שהסוגיא היא למאן דאמר ירושת הבעל דאורליתא ואם כן "שויוהו רבנן כירוש" אינו שעשאוהו כירוש דווקא, אלא שהניחוהו להיות יורש, ולא עשאוהו כלוקח לחלוטין.

על פי שיטת תוספות ניתן לומר שהסובר שירוש הבעל מדין קורבה הבין שתקנת אושא היא תקנה נפרדת לחלוטין מדין הירושה הבסיסי של הבעל, וממילא, הסיבה שיש לו זכות בנכסים מחיים, (כך שיכול למכור זכות ספיקו) היא היות שעשאוהו כלוקח מחיים (37).

שיטת הרמב"ם (38)

כפי שראינו, הרמב"ם פוסק במספר מקומות שירוש הבעל מדרבנן ומשמע ממנו (בפרק כ"ב הל' א'-ב') שהיא מדין קנין (39).

מאידך, בהלכות שמיטה ויובל (פ"א הכ"א) הוא פוסק שירוש הבעל אינה חוזרת ביובל הואיל ועשו חכמים חיזוק לדבריהם כשל תורה. לכאורה הבנה זו

(37) למאן דאמר שירוש הבעל מדין קנין ניתן להסביר שאלמלא תקנת אושא הלינו אומרים שתיקנו לבעל שיקבל את הנכסים שהיו לאשה בשעת מיתתה, אך לא נכסים שמכרה מחיים. וכך ניתן להבין גם לפי מאן דאמר שירוש הבעל מדין שאירות.

(38) איני מתכוון להתיחס לכל הבעיות בשיטת הרמב"ם אלא אך ורק לשיטתו באופי דין ירושת הבעל.

(39) עיין לעיל עמ' 225.

קשה כי ראינו בגמרא שלמאן דאמר שירושת הבעל מדרבנן היא חוזרת ביובל כר' אלעזר.

ניתן אולי ליישב על פי הגמרא ב"ב (קלט:).

בגמרא שם מובאת דעת ר' מאיר, מהמשנה בבכורות, הסובר שהיורש את אשתו אין הירושה חוזרת ביובל.

ר' אשי מסיק שם (40) שבעל שויהו רבנן כירש ושויהו רבנן כלוקח. תוספות אמנם פירשו שהכוונה היא שהניחוחו להיות יורש כדין התורה אך ברש"י וב"ד-רמה" משמע כפשטות הגמרא שגם דין יורש הוא דין דרבנן. אם כך יתכן להסביר שלפי הסוגיא בב"ב גם ר"מ סובר שירושת הבעל מדרבנן, והמחלוקת בינו לבין ר' אלעזר היא בשאלה האם רבנן תיקנו שיקבל את הנכסים כמו יורש או כמו לוקח.

אם אומרים כך ניתן ליישב את דעת הרמב"ם ולומר שאמנם ירושת הבעל היא מדין קנין אך חכמים עשו חיזוק לדבריהם כשל תורה ונתנו לקנין הזה דין של ירושה, כאשר חיזוק זה לטובתו, ולכן אינה חוזרת ביובל, כדעת ר"מ. על פי זה מובן גם מה שהרמב"ם כתב בהלכות אישות (פ"ב הל' ט'): "התנת עלימו אחר שנשאה שלא לירשנה תנאה בטל ואע"פ שירושת הבעל מדברי סופרים עשו חיזוק לדבריהם כשל תורה וכל תנאי שבירושה בטל אע"פ שהוא ממון שנאמר בה 'לחקת משפט'"

שלכאורה תמוה - אם ירושת הבעל מדבריהם איך שייך לכאן ענין "חקת משפט" שנאמר בירושה דאורליתא?

אלא שאם נסביר שחכמים תיקנו לבעל שאופי ירושתו יהיה גם כירושת שאר קרובים, אם כן גם בירושתו לא יועיל תנאי כפי שלא מועיל בירושת שאר

ג. נפקא מינות בין ההבנות השונות

ראינו שלוש נפקא מינות מעשיות בין ההבנות השונות:

א. האם ירושת הבעל חוזרת ביובל - אם ירושת הבעל מדין קנין עקרונית היא חוזרת ביובל חוץ מאשר לפי הרמב"ם ש"עשו חיזוק לדבריהם כשל תורה".

אם ירושת הבעל מדין קורבה ודאי שאינה חוזרת ביובל.

אם ירושת הבעל מדין שאירות ניתן עקרונית להעלות את שתי האפשרויות.

ב. האם שייך בבעל דין משמוש נחלה - אם ירושת הבעל מדין קורבה ודאי

ששייך.

אם מדין קנין או מדין שאירות סביר יותר להניח שלא שייך דין משמוש נחלה בבעל.

ג. מאימתי הבעל יורש את אשתו - אם ירושת הבעל מדין קורבה או מדין

שאירות, ודאי שאינו יכול לרשת לפני הנישואין. אם מדין קנין יתכן שיכול

לרשת לפני הנישואין. אם מדין קנין יתכן שיכול לרשת משעת מסירת האב או

שליחיו לבעל או לשלוחיו (כפי שמשמע ברמב"ם).

שלושת ההבנות שנידונו במהלך המאמר, באופי דין ירושת הבעל הן גם הבנות שונות לחלוטין במהות הקשר הנוצר בין בעל לאשתו.

אם ירושת הבעל היא מדין קורבה אם כן פירוש הדבר הוא שעל ידי

הנישואין הבעל הופך להיות קרוב של אשתו. יתכן שמחיים הוא קרוב יותר

מאשר קרובים (שהרי הוא קודם בירושה וקיימא לן שבירושה "הקרוב קרוב

קודם") אך עקרונית הוא באותה קטגוריה כמו שאר הקרובים.

אם ירושת הבעל היא מדין שאירות אם כן פירוש הדבר הוא שעל ידי הנישואין הבעל והאשה יוצרים קשר שונה לחלוטין מהקשר עם שאר הקרובים - קשר של "והיו לבשר אחד" (41).

אם ירושת הבעל היא מדין קנין אין היא מוכיחה שום דבר על הקשר שנוצר ביניהם אלא זוהי תקנה ממונית שחכמים תיקנו לבעל בעקבות התחייבויותיו או מכל סיבה שהיא.

41) עיין בגמ' בסנהדרין דף י. בהבדל בפסול קורבה שבין אשתו לשאר קרובים ובשיטת הראב"ד (מופיע ברמב"ן במכות ז. ד"ה אילעא) - המערכת.